

Heinrich Stieglitz o južnih Slovanih

Južnoslovanske književnosti in literarne vede so se kompleksno, pozitivistično natančno in dolgotrajno — predvsem pri hrvaškosrbsko oziroma srbskohrvaško govorečih narodih — posvečale preučevanju številnih segmentov sodelovanja tujih in domačih ustvarjalcev ter sočasnem literarnem dogajanju in tokovom v domačem in tujem okolju v minulih obdobjih. Intenzivno sta npr. preučevala južnoslovansko-poljske stike, vezi in vplive Ljubomir Durković Jakšić (zlasti ob Mickiewiczu) in Djordje Živanović, italijanske vplive Marko Kasandrić in Nikša Stipčević, francoske Midhat Šamić, Miodrag Ibrovac in Krunoslav Spasić, ruske Mila Stojnićeva, Radmilo Marojević, Miodrag Sabinović, madžarske Stojan Vujičić, romunske Mirko Živković ter nemške Viktor Žmegač, Aleksander Flaker, Jevto Milović (slednji zlasti v povezavi z Njegošem), Pero Slijepčević in Miljan Mojašević; tem in mnogim drugim zaslužnim znanstvenim delavcem, pomembnim tako za domačo kot za tujo literarno vedo in okolje, ki jih tu žal vseh ne morem imenovati, se je zdaj s svojo zadnjo, poglobljeno monografsko študijo o Heinrichu Stieglitzu in njegovem razmerju do južnih Slovanov pridružila prof. dr. Olga Ellermeyer iz Nemčije.¹

Konec avgusta 1993, v času znanih vojaških in političnih dogodkov na nekdanjih jugoslovanskih ozemljih, sem iz Hamburga nepričakovano prejel njeno obsežno knjigo z naslovom *Iz nemačko-jugoslovanskih veza: Hajnrh Stiglic (1801-1849)*, s prijaznim posvetilom profesorja Miljana Mojaševića, poznavalca nemškega jezika in književnosti ter enega izmed uglednih južnoslovanskih germanistov na beograjski univerzi.

Heinrich (»Hari«) Stieglitz je bil delno nemškega rodu. Po izobrazbi je bil filolog; šolal se je v Göttingenu in Leipzigu; v Berlinu se je zaposlil kot kustos državne knjižnice in postal (ob ženi Charlotti) aktiven udeleženec v burnem, romantično nemirnem literarnem in političnem življenju tedanjega časa; pisal je pesmi, eseje in potopise. Kot rojaka pesnika Heinricha Heineja, s katerim je bila Stieglitzeva življenjska usoda večkratno povezana, so njegovo pisateljvanje načrtno podpirali bogati sorodniki.

Po smrti svoje žene Charlotte je kot poliglot in svetovljan brez gmotnih skrbi popotoval po Evropi in Sredozemlju ter napisal več knjig poezij in potopisov. Za njegovega življenja so izšle: *Stimmen der Zeit. Lieder eines Deutschen* (Leipzig 1831); *Bilder des Orient* (1883); tragedija *Das*

¹ O južnih Slovanih pa so od konca 18. stol. izšla naslednja pomembnejša dela:

- Alberto Fortis, *Viaggio in Dalmazia*, Benetke 1775,
- Leopold Ranke, *Die Serbische Revolution*, I-II, Hamburg 1829,
- Otto D. Pirh, *Reise in Serbien im Spätherbst 1829*, I-II, Berlin 1830,
- Bertolomeo Biasoletto, *Relazione di viaggio*, Trieste 1841,
- Heinrich Stieglitz, *Ein Besuch auf Montenegro*, Stuttgart 1841,
- Alphonse Lamartine, *Voyage en orient, souvenirs, impressions, pensées et paysages*, Paris 1835,
- Ami Boue, *La Turquie d'Europe*, Paris 1840,
- Cyprien Robert, *Les Slaves de Turquie, Serbes, Monténegrins, Bosniaques, Albanais et Bulgares*, Paris 1844,
- Andrew Archibald Paton, *Servia, the youngest member of the european family*, London 1845,
- Highlands and Islands of the Adriatic, including Dalmacia, Croatia and the southern Provinces of the Austrian Empire*, London 1849,
- Aleksandr Popov, *Putešestvie v Černogoriju*, Peterburg 1847,
- John Gardner Wilkinson, *Dalmatia un Montenegro*, London 1848;
- južni Slovani pa so bili obravnavani v delih Ludwika Bystszconovskega, Waclawa Maciejowskega, Andrzeja Chucharskega, Izmaila Ivanoviča Sreznjevskega, Petra Lavrova, Pavla Rovinskega, Prokopa Hoholouška, V. S. Karadžića, Johna Bowringa, G. A. Wimmerja, F. S. Chrismarja, J. Mullerja, Prosperja Mériméeja, Clauda Fauriela in številnih drugih.

Dionysosfest (1836); *Ein Besuch auf Montenegro* (1841); *Istrien und Dalmatien* (1845); *Erinnerungen an Rom* (1848); po njegovi smrti pa še: *Briefe von Heinrich Stieglitz an seine Braut Charlotte* (pisma, posvečena Charlotti, 1859); *Erinnerungen an Charlotte* (listi iz dnevnika, Marburg 1863); *Eine Selbstbiographie* (1865) itd. Ukvarjal se je tudi s političnimi in literarnovzgojnimi vprašanji tedanje Evrope (*Deutschland, Österreich, Italien. Ein Zuruf an das deutsche Parlament*, Benetke 1848; *Die literarische Bildung der Jugend*, Triest 1845). Zapustil je številna pisma, dnevniške zapiske, pesmi in tudi nedokončane rokopise.

Med svojimi potovanji se je seznanil s številnimi razumniki (med njegovimi sobesedniki so bili npr. Anastasius Grün, Nikola Tomaseo, Petar II. Petrović Njegoš, Vuk Stefanović Karadžić itd.) in preprostimi ljudmi, s takrat še živim ljudskim izročilom, običaji, ustnim slovstvom, dobro pa je poznal tudi aktualno strokovno, zgodovinsko, geografsko, politično in poljudno literaturo. Obiskal oziroma prepotoval je nekatere slovenske kraje (omenja npr. Trst, kjer je nekaj časa živel in pisal, Koper, Izolo), ki pa jih je prišteval k zanj nezanimivi in nesimpatični Avstro-Ogrski. Ker niso bili dovolj drugačni, nenavadni in eksotični, jih pravzaprav sploh ni vključeval v svoje spise o popotovanjih po Orientu, Primorju, Istri ali Dalmaciji. To stališče si danes lahko razlagamo na več načinov, npr. da je štel Slovenijo in Slovence za (že) povsem v nemški kulturni in gospodarski prostor integriran element (oziroma segment nemštva), o katerem je bralcu tako že vse znano; ali da so bili naši kraji in ljudje tako navadni, brezosebni, neizraziti oziroma kar neopazni izobraženemu, naključnemu tujcu, da o njih ni imel kaj poročati; ali pa da je bil sam tako površen (kot npr. Ernest Hemingway, ko je popisoval boje na soški fronti 70 let pozneje) in je zaradi lastne egocentričnosti prezrl obstoj in ozemlje celega naroda, njegov jezik in kulturo.

Kot večina tujerodnih, zlasti germanskih avtorjev Stieglitz nasprotuje slovanski Rusiji in njenim načrtom na Balkanu oziroma prodoru slovanske in staroverske velesile v južno Evropo, a nepričakovano podpira samostojnost balkanskih oziroma južnoslovanskih držav ter vneto zagovarja širše sodelovanje med Germani in Slovani ter Germani in Romani, predvsem Italijani.

V Benetkah si je ustvaril drugi dom. V arhivih je raziskoval nastanek tega pravljico lepega mesta, nastanek, ustroj in razcvet Republike, pospešeno pisal o različnih vprašanih časa in razglašal svoje navdušenje nad sončnim Sredozemljem, klasično kulturo, nad umetniško preteklostjo ter sedanostjo v Italiji; sodeloval je pri domoljubnih italijanskih manifestacijah, celo v bojih proti Avstriji za italijansko samostojnost, in nenadoma, sredi dolgoročnih literarnih načrtov umrl v Benetkah (ob epidemiji kolere) 1849. leta. Njegova dela so prijatelji iz širokega kroga somišljenikov izdajali še več let po njegovi smrti; kot zadnje so izšla Pisma Charlotti, ki jih je vneseni mladenič in mož pisal od leta 1824 kot romantični izraz globoke, viharne ljubezni do lepe, umetniško nadarjene in priljubljene izvoljenke.

Delo Olge Ellermeyer, očitno sad večletnega znanstvenega truda, je bilo natisnjeno v okviru izdaj uglednega oddelka za jezik in književnost pri Srbski akademiji znanosti (urednik je akademik Miroslav Pantić), v privlačni in pregledni zunanji obliki.

Pesnik, pisatelj, svetovni popotnik in raziskovalec južnoslovanskega sveta Heinrich Stieglitz, iskreni občudovalec Črne gore, prijatelj dvanajst let mlajšega Petra II. Petrovića Njegoša in poznavalec patriarhalnega slovanskega sveta, je razmeroma dobro znan prav iz izredno obsežne strokovne literature o črnogorskem vladarju, vladiki in pesniku (prim. Bibliografijo del o Njegošu, Lj. Durković Jakšić, Beograd 1953). Sicer pa sem se pred časom o njem nadrobneje poučil iz razprav nemškega slavista Aloisa Schmausa in že omenjenega Pera Slijepčevića (tudi zato, ker študija prinaša bralcu vrsto novih informacij in primerjav, potrditev še nedorečenega, pa tudi prvič zapisanih tehtnih spoznanj o zgodovini, politiki, literaturi ter sploh tedanjem času in ljudeh).

Stieglitz je namreč, kot to obravnave besedila potrjujejo, zavzeto in od blizu spremljal zapleteno dogajanje oziroma spore, nastale ob osvobodilnih prizadevanjih Slovanov in agresivnih tendencah Germanov v boju za dediščino turškega imperija na Balkanu, se zavzemal za samostojnost južnoslovanskih držav (stran 127) in se (kljub načrtom za nemško kolonizacijo Dalmacije) osebno zavzemal za miroljubno, ustvarjalno sožitje med Slovani in Germani, predvsem Nemci. vszj(oV)

Stieglitzovo zanimanje za sredozemski svet in njegove slovanske prebivalce, njegova potovanja po Poljskem, Ruskem, Češkem, Slovaškem, po Zakarpatju, Istri, Dalmaciji, Črni gori, Albaniji in Italiji, njegova humanistično-klasicistična romantična načela, razvidna iz poezije in publicističnih ter literarnih del, stvarna predstavitev temačnih razmer v turški Evropi — in le malo boljših v fevdalni monarhiji *K. und K.* — razmišljajočemu človeku govori tudi o današnjem času, duhovnih in vsakovrstnih razmerah ter posredno tudi o usodah današnjih prebivalcev južnoslovanskega dela evropskega sveta.

Avtorica je življenje in delo Heinricha Stieglitza natančno spoznala in preučila. Raziskala je tudi verodostojnost njegovih virov informacij in dela sobesednikov ter zapisala nosilce nekaterih vplivov, idej in pobud (omenjeni so Kopitar, Vraz, Ivan Kukuljević Sakcinski, Charles Nodier, Violla de Sommieres, Ludwig August Frankl, Vuk Vrčević, Ljudevit Gaj, Ljubomir Nenadović, Pavel Jozef Šafarik, Božidar Petranović, Ničifor Dučić, Jakob Grimm, Therese Albertine Luise von Jacob itd.).

Monografija je zasnovana po kronološkem zaporedju in je smiselno razdeljena na štiri dele:

- A) Stieglitzovo življenje in delo;
- B) Po sledih Stieglitzeve poti do Vuka Karadžića in južnih Slovanov;
- C) Stieglitzevi potopisi o južnoslovanskih krajih;
- D) Sprejem in vpliv Stieglitzevih potopisov.

Vsak izmed navedenih delov je razdeljen v več poglavij, skupno je tematsko in celovito obdelanih 11 pomembnih oziroma osrednjih vprašanj. Obravnave v poglavjih pa se naprej cepijo v podpoglavja in še v posamezne nadrobnejše obravnave raziskovanih problemov in njihovih segmentov; tako ima npr. prvo poglavje dela C (obravnavo potopisa *Ein Besuch auf Montenegro*) 10 poglavij (npr. *Štiglicov Njegoš — človek misli i akcije; Njegoševa unutrašnja politika; Njegoševa unutrašnja politika u Štiglicovem vidjenju; Medjunarodni položaj u kome Štiglic zatiče Crnu Goru in Njegoša; Kultura Njegoševe Crne Gore: epska narodna poezija u »Grlici«; Štiglicov Njegoš pesnik*) in še 22 posamičnih razdelkov (npr. *Njegoš i Turci; Njegoš i Austrija; Njegoš i Rusija*). (S povzemanjem sestave prispevka oziroma to daljšo navedbo sem želel predstaviti natančnost razpravljanja Ellermeyerjeve in hkrati utemeljiti uvodno misel.)

Središnji del študije obravnava za južnoslovansko zgodovino pisje in literaturo najpomembnejše Stieglitzovo besedilo, obisk v Črni gori, opis zgodovine, pokrajine, ljudstev, stanja, političnih aspiracij in upravičeno šteje za najpomembnejše, celo usodno, srečanje s črnogorskim pesnikom Njegošem, ki je bilo dolgoročno pomembno za Stieglitzovo življenje, srečanje, iz katerega se je pozneje razvilo prijateljstvo. Tudi sicer se v Stieglitzevem pisanju — ob nekoliko vzvišenem pogledu na preprosto življenje Dalmatincev in drugih prebivalcev Primorja — čuti občudovanje Črne gore in Črnogorcev. Njegoša pa popisuje z neprikrito simpatijo, poudarja njegovega bogatega duha in telesno lepoto, vrh pa doseže z uporabo svetopisemskega besedja v primerjavi Njegoša in Savla (prva Samuelova knjiga). Takih tonov v drugih delih in opisih pri Stieglitzu ne poznamo.

Ellermeyerjeva je za osrednje poglavje knjige *Ein Besuch auf Montenegro* (1841) upravičeno določila poglavje z naslovom *Cetinje*, in ne *Vladika*, kot je to veljalo v literarni vedi doslej (po zaslugi Pavla Popovića, ki je v tem poglavju pri Stieglitzu našel nekaj elementov za svojo pozitivistično študijo o Njegošu, Mostar 1901). Pri tem je na novo določila tudi Stieglitzovo razmerje do ljudske pesni južnoslovanskih narodov. Stieglitz je ljudsko pesem visoko cenil; ker ni poznal jezika, je bil pri tem odvisen od prevodov in prevajalcev. *Hasanaginico* je spoznal z Goethejevem in Tommaseovem prevodu, druge pesmi s pomočjo svojih sobesednikov (npr. Tommasea). Posebej je obravnaval ljudsko in Njegošovo poezijo v almanahu *Grlica*, ki ga je bil ustanovil in sponzoriral Njegoš sam (Cetinje 1832), ter napisal o njem tako natančno študijo (v nemščini), da jo vse doslej ni presegla niti domača, črnogorska literarnokritična obravnava (str. 214–215). Bil je prvi, ki je opozoril na visoko umetniško vrednost Njegoševe pesmi *Crnogorac k svemogućem bogu*, pozneje ocenjene za eno najpomembnejših literarnih del mladega pesnika (Vojislav Nikčević, *Mladi Njegoš*, Cetinje 1978).

Po branju te študije bi bilo krivično, če poročevalec ne bi zapisal, da je bogato primarno in sekundarno gradivo izčrpno in analitično predstavljeno po načelu časovnega sosledja, opremljeno s časovno ali vzročno pomembnimi navedbami filozofskih idej, literarnih tokov, avtorjev in del v srednjeevropskem prostoru, ki bralcu omogočajo primerjalno percepcijo tako Stieglitzvega pisanja kot njegove obravnave, kar je vsekakor terjalo široke priprave, seznanjanja z mnogimi avtorji in njihovimi deli, čeprav sicer niso neposredno udeležena v analitičnem postopku, disciplinirano odbiro in smiselno razvrščanje gradiva iz več obdobij, iz različnih interesnih, političnih in jezikovnih področij (umetnost, književnost, literarna kritika, zgodovina, publicistika, etnografija-folkloristika), dosleden znanstveno-raziskovalni pristop in ne nazadnje tudi ogromno manualnega in minucioznega dela. To velja tako za vsebinski del monografije kot za obsežni in izčrpni znanstveni aparat, natančne in številne opombe (skupaj jih je 1058; podane so po klasičnem načinu pod črto), izdelavo seznamov natisnjenih in tudi neobjavljenih del in pisem Heinricha Stieglitza, imenskega registra oz. seznama citiranih oseb, seznama zaobsežene literature, uporabljenih kratic, kazala in povzetka (samo v nemščini).

Ob vnovičnem prebiranju podatkovno in miselno polne študije Olge Ellermeyer Životić sem si postavil naslednja vprašanja, ki utegnejo zanimati slovenskega bralca:

— Koliko je za ugled južnih Slovanov, zlasti še Srbov in Črnogorcev oziroma njihove ljudske in umetne poezije zaslužen danes prezrti pesnik in dramatik Sima Milutinović Sarajlija, po abbéju Albertu Fortisu (*Viaggio in Dalmazia*, Benetke 1775) in Vuku Stefanoviću Karadžiću (*Mala prostonarodna slaveno-serbska pjesnarica*, Dunaj 1814, ter *Montenegro und die Montenegriner*, Tübingen 1836) neposredni informator najuglednejših oseb v Evropi tedanje dobe o južnih Slovanih in njihovi književnosti, predvsem ustnem izročilu in poeziji? Očitno je s prihodom v nemško govorečo zahodno in srednjo Evropo zaradi svoje izjemne, impulzivne osebnosti in literarnega dela spodbudil Herloszohnovo (Karel Reginald Herloszohn) zanimanje za »turške« Slovane, torej podobno tudi Stieglitzve potopise. Ali je na podlagi gradiva, analiziranega za knjigo, to mogoče ugotoviti?

— Kakšno vlogo je v tej zvezi nemška literarna zgodovina pripisala Jerneju (Bartolomeju) Kopitarju, ki je z Dunaja z dobesednimi prevodi iz srbskohrvaških, južnoslovanskih ljudskih pesmi v nemščino /in drugim gradivom/ zalagal svoje prijatelje, najuglednejše ustvarjalce, poznavalce književnosti (Goethe) in jezikoslovce Evrope (Jacob Grimm)? Večina prevodov/prepisenitev v nemščino in druge evropske jezike je nastala prav na podlagi njegove rokopisne predloge (npr. Theresa Albertina Luisa von Jacob je uporabila za svoje odmevne prevode v Nemčiji in pozneje v Ameriki več kot 100 Kopitarjevih dobesednih prevodov Karadžičevih besedil; med njimi so tudi najbolj znane oziroma cenjene pesmi, npr. *Hasanaginica*, *Banović Strahinja*, *Zidanje Skadra*, *Smrt majke Jugovića*, *Početak bune na dahije* itd.).

— Jeseni 1895. leta je bil H. Stieglitz citiran pri znanstveni obravnavi *Dušanovega zakonika* (znanega tudi kot *Liber Sclavorum* oz. *Slovenska /slovanska/ knjiga*), sprejetega na ljudski veči v Skopju 1349., dopolnjenega 1354. leta. Zapisal naj bi, da je to tudi v času 19. stoletja humanejši pravni akt kot večina veljavnih ustavnih listin demokratičnih zahodnih evropskih držav njegove dobe. Dalje je ugibal (kot tudi danes pogosto slišimo), kakšna bi bila razvojna pot Evrope, če bi bilo v njenih temeljih vzdano tovrstno južnoslovansko izročilo. Ali je v knjigi oziroma gradivu Olge Ellermeyer kaj, kar bi takšno Stieglitzovo mnenje potrjevalo?

— Ali je v Stieglitzevem delu kar koli o Sloveniji in o Slovencih? Nemški (pa tudi drugi) poročevalci o južnoslovanskem prostoru so o Slovencih pisali kot o delu nemškega rimskega cesarstva, Avstrije oziroma pozneje Avstro-Ogrske; prekrščevali so naše priimke in imena, imena pokrajin, krajev, mest, rek in gora v nemška (ne le pravopisno), vendar pa se jim niso mogli izogniti: Feistritz za Bistrico, Metling za Metliko, Adelsberg za Postojno (postojna je staroslovensko orel), Gurk za Krko, Uhlberg za Vrh, Bleiweis za Plavec (plavec, plaviti bogato), Felix za Srečko, Hans Hase za Janez Zajec, Thaltscher za Dolničar itd.

Kako je ravnal Stieglitz, ko je pisoval slovenske kraje? Potoval je prek slovenskega ozemlja z Dunaja v Trst in Benetke, nato čez slovensko («kranjsko») Istro na Reko. Ali jih je zamočal kot prej Dositej Obradović? Ali jih kratkomalo omenja kot V. St. Karadžić, kot posebnost v Istri in »Trijestu«? Ali Stieglitz omenja vsaj »Kranjsko deželo«, upravno pokrajino, naseljeno s Slovani, Slovenci, tako kot Petar II. Petrović Njegoš in njegov zvesti spremljevalec Dimitrije Medaković?

Ali pa morda ravna tako kot nekateri avtorji iz sosednjih pokrajin, ki Slovencev ne štejejo med južne Slovane?

Iz odgovorov na navedena vprašanja, ki sem jih spomladi 1994 prejel od cenjene kolegice iz Hamburga, je razvidno, da je Stieglitz — kljub svoji humanistični izobrazbi in svetovljanstvu — ostal vase in v germanski, nemški svet zaverovani fantast, ki kljub številnim lastnim stikom s slovanskimi (in romanskimi ter drugimi) sodobniki ni mogel ali ni hotel opustiti pangermanskih nazorov in teženj.

Vladimir Osolnik
Filozofska fakulteta v Ljubljani